

Upanişadların Temel Kavramları, Getirdiği Yeni Yaklaşımlar ve Hint Dinî ve Felsefî Dünyasına Katkıları

Ali İřra GÜNGÖR*

Cemil KUTLUTÜRK**

Abstract

Hindu holy literature is composed of several texts. Vedic literature is divided by tradition into two categories: Shruti that is heard (revelation) and Smriti that is remembered (not revelation). The Upanishads are part of the Shruti. They have special place and importance in this rich literature. Because, Upanishads are remarkable with respect to the content and contains new religious and philosophic thoughts. In this respect, theological bases of the concepts such as karmareincarnation and Moksha which are the keystones of Hinduism take place firstly in Upanishad texts. On the other hand, some thoughts presented by Upanishads have deeply affected Hindu culture and philosophy. Thus effects of Upanishad texts on Hindu religious beliefs, culture and philosophy are still prevailing today.

Giriř

Hindistan'da yaşayan bir milyarı aşkın nüfusun büyük çoğunluğu Hindu dinine mensuptur. Diđerlerinin yaklaşık yüz milyonu Müslüman, geri kalanları da Hıristiyan, Sih, Caynist, Budist, Musevî, Parsî ve Zerdüřtî'dir. Çeşitli dinlere mensup çok sayıda insanın yaşadığı Hindistan'ın dinî coğrafyası hakkında fazla bilgi sahibi olmamamızın nedeni, ölkemizde okuyucunun ulaşabileceği yeterince Türkçe kaynağın bulunmamasıdır.

Kutsal metinler, dinlerin mensupları nazarında inanç, ibadet, ahlâk ve bunlarla ilişkili alanların temel kaynakları niteliğindedir. Bu temel kaynakların oluşum süreçleri, içerikleri ve anlaşılma biçimleri dinlerin mensuplarının din anlayışlarında büyük etkiler meydana getirmektedir.

---

* **Doç. Dr.**, Ankara Ü. İlâhiyat Faköltesi

**Arř. Gör., Ankara Ü. İlâhiyat Faköltesi

Aynı şekilde bu kaynakların dinî olduğu kadar sosyal, kültürel ve ekonomik hayat üzerindeki etkileri de inkâr edilemez. Toplumların felsefî yapıları üzerinde de etkili olan kutsal metinler, tarihi geçmişleri ve sonraki dönemlere intikal vasıtaları açısından da ayrı bir öneme sahiptirler.

Hinduizm'in bilinen tarihi yaklaşık otuz beş asırdan daha fazla bir zaman dilimini kapsar. Bu yönüyle Hinduizm, yaşayan en eski dinlerden biri olma özelliğine sahiptir. Hinduizm'in temel kaynağını oluşturan Hint kutsal metinleri, oldukça geniş bir külliyatı içine almaktadır. Hint kutsal metinler Hint kutsal metinlerinin başlangıcı M.Ö. 1200'lere tekabül eden Vedalar dönemine kadar geri gider. Bu itibarla Hint kutsal metinleri, insanlık tarihinin günümüze kadar ulaşan en eski dini metinlerinden birini oluşturmaktadır.

Hint kutsal literatürü; Vedalar, Brahmanalar, Aranyakalar ve Upanişadlar adıyla bilinen onlarca ciltlik bir koleksiyondan oluşur. Bunlara, vahiy edilenler veya ilham edilenler anlamında "sruti" türü eserler denir. Bunlara ilaveten Destanlar, Sutralar, Puranalar ve dinî hukuk alanında yazılmış kanunnameler de vardır. Bunlara akledilen, düşünülerek kaleme alınan eserler anlamında "smriti" denir. Bilge kişilere ilham edildiğine inanılan şrutî¹ metinleri ile beşeri kaynaklı olduğu kabul edilen smriti² metinleri, Hinduizm'in temel kaynaklarını oluştururlar. Bu tasnif çerçevesinde "Şrutî" grubuna dâhil edilen Upanişadlar, kendine has bir takım yeni dini ve felsefî düşünceler içermesi ve Vedalar sonrası dönemi ciddi

1 Şrutî, Sanskritçe'de "işitmek", "işitilen şey" anlamlarına gelmektedir. Teknik bir terim olarak Şrutî, yüce, tartışılmaz bir otorite ve en yüksek teolojik değere sahip kutsal metinleri ifade eder. Bkz. K. Klostermaier, "Introduction" *Hinduism A Short History*, One World Publications, (Boston USA, 2000), s.11. Bununla birlikte bazı kaynaklarda Şrutî kelimesine "söylenmiş" anlamı verilmekte ve kavram, ağızdan ağza ezber yolu ile yayılmış olan kitapları anlatmak için kullanılmaktadır. Bkz. Korhan Kaya, *Hinduizm*, (Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001), s.39. Bu kavram özellikle bilge kişilere/rişilere açıklanan, daha sonrasında yazılı hale getirilen ve ilahi kabul edilen kayıtlarla ve bunun yeryüzündeki görüntüsü ile ilgilidir. Bu anlamda Vedalar, Brahmanalar, Aranyakalar ve Upanişadlar Hindu kutsal metin anlayışında şrutî grubunu oluşturan dini metinlerdir.

2 Smriti, Sanskritçe'de "hatırlanan, hatırlanmış, korunmaya değer şey" ya da "hafıza", "gelecek" anlamlarına gelmektedir. Bkz. Klaus K. Klostermaier, "Introduction", *A Survey of Hinduism*, (State University of New York Press, Albany), 1989, s.11. Smriti grubunu oluşturan metinler hikâye, destan, kanunname türünde olan beşeri kaynaklı eserlerdir. Bu kategoriye dâhil olan metinlerin dindeki öneminin Şrutî'den sonra geldiği ve Hint dini düşüncesi içinde ikinci en yüksek otoriteyi teşkil ettiği bilinmektedir. Ancak akıcı anlatımları, kolayca hafızada tutulabilir konuları ve kast sınırlamalarının dışında olmalarından dolayı Hint dini ve sosyal hayatında Vedalardan daha etkili oldukları kabul edilir. Bu konuda farklı değerlendirmeler bulunsa da genel olarak İtîhâsa, Purâna ve Şastra, Smriti grubu içerisinde yer alır. Bkz. Klostermaier, *A Survey of Hinduism*, ss.73-74.

anlamda etkilemesi bakımından Hint kutsal metinleri arasında önemli bir yere sahiptir.

Hint düşüncesinin en önemli kaynaklarından sayılan ve Hint felsefesine dair önemli bilgiler ihtiva eden Upanişadlar, aynı zamanda söz konusu literatür içinde en son kompoze edilen kutsal metinler olarak kabul edilir. Sayıları 235, 170, 150 veya 108 olarak belirtilen Upanişad metinlerinin uzun bir tarihi süreç içinde kompoze edildikleri tahmin edilmektedir. Şah Cihan'ın büyük oğlu Dara-Şükûh, 1657 yılında "Derya-yı Tevhid" diye nitelendirdiği Upanişadlardan 50 tanesini "Sırrı Ekber" adıyla Farsça'ya çevirtmiş ve Kur'an'da Vâkıa sûresinde zikredilen "Kitab-ı Mekkûn" ifadesinin bu metinlere delâlet ettiğini ileri sürmüştür³.

Hinduizm'in temel öğretileri arasında önemli bir yere sahip olan doğum-ölüm döngüsü (karma-tenasüh) ve kişinin bu döngüden hangi yollarla kurtulabileceği (mokşa) gibi düşüncelerin teolojik temellerinin ilk olarak Upanişad metinlerinde görülmesi, söz konusu metinlerin önemini bir kat daha artırmaktadır. Çalışmamızdaki temel amaç, Upanişadların Hint kutsal metinleri arasındaki yeri ve önemine dikkat çekmek ve Hint dini ve felsefi hayatına yaptığı katkıyı ortaya koymaktır. Bu çerçevede önce Upanişadların temel özellikleri ve içerdiği temel kavramlar üzerinde durmak, daha sonra da söz konusu temel kavramlar bağlamında gerçekleşen açılımlara dikkat çekmek yararlı olacaktır.

1. Upanişadların Temel Özellikleri

Sanskritçe bir kelime olan Upanişad, "oturmak", "tahrip etmek" veya "yaklaşmak" anlamındaki "*sad (shad)*" fiili ile "yakın" anlamdaki "*upa*" ve "aşağı" anlamındaki "*ni*" öneklerinin terkibinden oluşur. Bu terkip bir bütün olarak; "oturuş, öğrenim, bir üstadın ayağının dibinde oturmak" anlamlarına gelir⁴. "*Sad*" fiili farklı anlamlar ihtiva ettiğinden Upanişad terimi de buna bağlı olarak değişik anlamlara gelebilmektedir. Kelimenin "oturmak" kökünden geldiğini düşünenler Upanişad terimine, "*öğrencilerin ruhsal ve gizemli bilgi elde etmek amacı ile hocalarının etrafında oluşturdukları halka*" anlamını verirken, kelimenin kaynağının "tahrip etmek" fiili olduğunu düşünenler ise bu terime, "*her türlü kötülük ve sıkıntının*

3 Ali İhsan Yitik, *Hint Dinleri*, (İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2005), s.25.

4 Juan Mascaro, *The Upanishads*, (Penguin Books, Baltimore, 1965), s.7; A. A. Macdonell, "Vedic Religion", *Encyclopedia of Religion and Ethics (ERE)*, Ed. James Hastings, (New York, 1951), c.XII, s.602.

kaynağı olan cehaleti ve arzuları tahrip eden sırlı bilgiler” anlamını yüklemekte-dirler⁵. Upanişad kelimesini, “Tanrı bilgisi, kişiyi cehalet bağlarından koparan ve en yüksek amaç olan özgürlüğe ulaştıran Tanrı/Brahman bilgisi” olarak açıklayanlar da bulunmaktadır⁶.

Hindu geleneksel inancına göre, Upanişadlar birçok ermiş bilgenin sezgi ve iç görülerinin ürünüdür. Bunlar Veda sonrası dönemden itibaren uzun bir süre metin haline getirilmeden sözlü olarak muhafaza edilmiştir. Upanişadların içeriğini oluşturan bilgiler, “rişi”⁷ denilen ermiş kişiler aracılığıyla yüzyıllar boyunca nesilden nesile şifahî olarak aktarılmış, özenle korunmuş ve sonraki dönemlerde yazıya geçirilmiştir⁸.

Upanişadların en eski dönemlerden günümüze kadar taşınmış olması oldukça önemlidir. Fakat en az bunun kadar önemli olan bir başka nokta, Upanişad yazarlarının bu metinlerin sonraki dönemlere taşınmasında oynadığı kritik rol ve sahip oldukları niteliktir. Hint dinî ve felsefî anlayışında metinlerin kendilerine ilham edildiğine inanılan Upanişad yazarları, ermiş ve bilge sıfatlarıyla söz konusu yazıların kaynağı konumundadırlar. Bilge kişiler, tefekkür yoluyla eriştikleri bilgileri yüzeysel olarak ifade etmekle kalmamışlar, onları metin haline getirmişler ve derinlemesine açıklamışlardır. Upanişad yazarlarının kimler oldukları kesin olarak bilinmemekle birlikte söz konusu metinlerde bazı bilginlere atıflar yapılmaktadır. Kendilerine atıfta bulunulan Yâcnavalkya, Cabala, Uddalaka, Aruni, Gargl, Şândilya, Aşka, Balaki, Şvataketu gibi isimler hakkında açık bir tarihi bilginin bulunmaması, bazı araştırmacıları onların sadece birer düşünür olabilecekleri kanaatine sevk etmiştir⁹.

5 Arhur Berriedale Keith, *The Religion and Philosophy of the Veda and Upanishads*, (Harvard University Press, 1925), c.XXXII, s.489; Mascaro, *The Upanishads*, s.7.

6 Swami Prabhavananda and Prederict Manchester, *The Wisdom of the Hindu Mystich The Upanishads*, (USA, 1975), s.9.

7 Rişi, Hint inanç ve düşünce sisteminde, mutlak varlığa ait vahiy ve bilgileri elde edebilen ve kavrayabilen kişiye verilen isimdir. Veda ilahilerinin (şrutî) Rişiler tarafından tefekkür yoluyla açığa çıkartıldığı belirtilir. Dolayısıyla Rişiler, kutsal literatürü “işiten” ve “ileriye gören”, ermiş, aziz ve ilhama mazhar şairler olarak kabul edilir. John Bowker, *The Oxford Dictionary of Hindu Mythology and Religion*, (DP’s Impressive Impression, New Delhi, 1998), s.278. Ayrıca Rişi hakkında geniş bilgi için bkz. Cemil Kutlutürk, *Upanishadların Hint Kutsal Metinleri Arasındaki Yeri ve Önemi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), (Ankara, 2009), ss.19-23.

8 Patrick Olivelle, *Upanishads*, (Oxford University Press, New York, 1992), s.15; Mascaro, *The Upanishads*, s. 8; Kemal Çağdaş, “Upanishadlar,” *A.Ü.D.T.C.F.D.*, 19:3-4, (Ankara, 1961), s.143; Korhan Kaya, “Upanishadlar ve Bhagavadgita’da Benzerlik Gösteren Anlatımlar,” *A.Ü.D.T.C.F.D.*, 37:1-2, (Ankara, 1995), s.481.

9 Kaya, a.g.m., s.481; Çağdaş, a.g.m., s.145; Mehmet Ali Işım, *Upanişadlar, “Tanrı’nın Soluğu”*, (Dergâh Yay, İstanbul, 2006), s.8.

Hint felsefesine dair en berrak düşüncelerin yer aldığı kutsal metinler olarak nitelendirilen Upanişadların sayısı¹⁰ ve ortaya çıkış tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Bu metinlerin M.Ö. VIII. yüzyılda başlayan ve M.S. 1700 yıllarına kadar devam eden uzun bir süre zarfında kompoze edildiklerini ileri sürenler bulunsa da, birer klasik kabul edilen Upanişadların M.Ö. 800 ile 400 yılları arasında meydana getirildikleri genel olarak kabul edilmektedir¹¹. En eski Upanişadların ortaya çıkış süreci hakkında kaynaklarda kesin bir tarih zikredilmemektedir. Ancak M.Ö. 485 yılında öldüğü bilinen Budda'nın Upanişadlardan haberdar olduğunun belirtilmesi, en eski Upanişadların M.Ö. VI. asırdan itibaren var olduklarına delil olarak gösterilmektedir¹².

Sonuçta ilk ortaya çıkış tarihleri, sayıları veya yazarları kesin olarak bilinemese de inananlar gözünde bütün Upanişadlar aynı otoriteye sahiptirler. İnananlar nazarında bu metinler ebedidirler ve tarih üstü nitelik taşırlar. Nitekim bilginlerin Upanişadları Hint dini tarihini yeniden inşa etmek için kaynak olarak kullanmaları, Upanişad metinlerinin halen dini ve sosyal yapıdaki yerini ve önemini koruduğunu göstermektedir¹³.

10 Vedalar dönemi ve sonraki dönem Upanişad listesi topluca Muktika Upanişad'da yer alır. Burada 108 Upanişadın listesi verilir. Diğer taraftan Hint dini edebiyatı tarihçisi J. N. Farquhar, 123 adet bağımsız Upanişad tespit etmiş ve bunları, *An Outline of the Religious Literature of India*, (Delhi, 1920) adlı çalışmasında listelemiştir. Sonraki yüzyıllarda modern dillerde yapılmış geniş bir Upanişad yayını göze çarpar. Ancak bu yayınların pek çoğu Upanişadların gerçekleriyle ve orijinalleriyle örtüşmemektedir. Bunun nedeni orijinal Upanişadların oldukça gizemli yapıda oluşlarıdır. Upanişadların İngilizce en objektif çevirilerinden biri Rober Ernest Hume'un, *The Thirteen Principal Upanishad*, (Oxford, 1949) adlı eseridir. Bu eserde çevirisi yapılan Upanişadların çoğu Vedalar dönemine aittir ve bunlar olduğu gibi kalmıştır. Sarvepalii Radhakrishnan'ın, *The Principle Upanishads*, (New York, 1953) adlı çalışmasında çevirisi yapılan Upanişadların Sanskritçeleri de yer aldığından Hume'un çalışmasına nazaran daha iyi ve akıcı olduğu öne sürülür. Bu eserde, Hume'un 13 çevirisinden ziyade 16 Upanişad tercümesi bulunur. Swami Nikilananda'nın dört ciltlik, *The Upanishads*, (New York, 1949-1959) adlı çalışması da bu alanda önemli kaynaklardan biridir. Swami Nikhilananda'nın yaptığı çeviri bütün olarak Upanişadları ele aldığından bu çalışmanın yararlı olduğu genel olarak kabul edilir. Bu eser araştırmacılara eski dönem Hinduların dini düşüncelerini anlamalarında yardımcı olacak bilgiler de ihtiva eder. Diğer taraftan sonraki dönem Upanişadlara ilgi duyan okuyucular; Paul Duessen, *Sechzig Upanishad's des Veda*, (Leipzig, 1987), K. Narayanasvami Aiyar, *Thirty Minor Upanishads*, (Madras, 1914) ve Jan Varenne, *Upanishads du Yoga*, (Paris, 1974) isimli eserlere bakabilirler.

11 William K. Mohany, "Upanishads", *The Encyclopedia of Religion (ER)*, Ed. Mircea Eliade, (Macmillan Publishing Company, New York, 1986), c.15, s.151.

12 Olivelle, *Upanishads*, ss.20-21; Mascaro, *The Upanishads*, s.7; Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi (I-III)*, (TTK Basımevi, Ankara, 1946), c.1, s.36; Çağdaş, *Upanishadlar*, s.145.

13 Patrick Olivelle, *Samnyasa Upanishads Hindu Scriptures on Asceticism and Renunciation*, (Oxford University Press, New York, 1992), s.4.

Ritlere (karmakanda) ve bilgiye (jnanakanda) dayanan şekilde iki kısma ayrılan Veda külliyatının en eski bölümlerini ritüel kısmı oluşturur. Bu kısımda ahlakî konular anlatılır ve dini uygulamaların nasıl idare edildiği açıklanır. Aynı külliyatın bilgiye dayanan ikinci kısmı ise, Upanişadları oluşturur. Dolayısıyla Upanişadlar insanın kurtuluşu için ihtiyaç duyduğu üstün bilgiyi içerir¹⁴.

Upanişad metinlerinin dikkat çekici bir diğer özelliği de bunların felsefi bir yapıya sahip olmalarıdır. Vedalar daha çok mitsel bir dünyayı tasvir ettiğinden felsefi olarak nitelendirilmezler. Bu nedenle Upanişadlar, önceki döneme hâkim olan Vedacı dünya görüşünü eleştirel bir anlatımla yansıtır. Vedalar genelde ilahilerden oluşurken; Upanişadların yeni bir felsefi ve metafizik öğreti içerdiği görülür. Veda ilahilerinde kâinatın fiziki yönü ve ritüelci düşünce öne çıkmış olmasına rağmen, Upanişadlar ısrarla antroposentrik (insanı evrenin merkezi olarak kabul eden) yaklaşıma vurgu yapar. Bu metinler evrende insan benzeri varlıkları, insanı ve insan içindeki evreni açıklamaya çalışır. Bu durum ‘*sen sanatı*’ (âlem-prensibi) olarak kendini gösterir¹⁵. *Bilgi* sayesinde kâinatın temel hakikatine ulaşma ve Brahman’ı kavrama çabası Upanişadların temel hedefini oluşturur. Upanişadları Vedalardan ayıran başlıca özellik budur¹⁶.

2. Upanişadların Temel Kavramları ve Getirdiği Yeni Yaklaşımlar

Upanişadlar dinî ve felsefi konularda bir takım yeni yaklaşımlar ortaya koymuştur. Upanişadların ortaya koymuş olduğu yeni doktrinler Hint dini düşüncesini önemli ölçüde etkilemiş ve ona katkı sağlamıştır. Upanişadların Vedalardan farklı bir tarzda ele aldığı önemli dini kavramlardan ikisi “Brahman” ve “Atman” kavramlarıdır. Söz konusu metinlerin bu kavramları ele alış tarzı ve onlara yükledikleri yeni anlamlar, tanrı anlayışını da şekillendirmiştir. Yine Upanişadların Hint dini ve felsefi dünyasına katkı sağladığı diğer bazı kavramlar vardır. Bunlar; Karma, Tenasüh, Mokşa ve Kast anlayışıyla ilgilidir. Upanişadların getirdiği yeni yaklaşımlar bağlamında bunlara kadının durumunu da eklemek gerekir.

a. Brahman Kavramı

Sanskritçe “büyüme, çoğalmak, gürlemek” anlamında “*Brh*” kökünden gelen *Brahman* terimi, Veda ilahilerinde geçtiği şekliyle “duacının

14 Olivelle, a.g.e., s.3; Patrick Olivelle, *Upanishads*, s.13.

15 Chandokya Upanishad, VI, 8.

16 Franklin Edgerton, *The Beginings of The Indian Philosophy*, (London, 1965), s.28.

sözcüklerinde var olan güce” işaret eder¹⁷. Etimolojik bakımdan “Brahman” sözcüğü büyüklüğü, kudreti ve boyutu asla ölçülemeyen bir güç anlamına gelir.¹⁸

Brahman sözcüğü Vedalarda her şeyin kaynağı ve ilk prensip¹⁹, sonraları büyümlü dinsel formüllerin ve büyümlü duaların gizemli gücü,²⁰ Upanişadlarda ise Tanrı kavramına çok yakın bir anlamda kullanılmıştır.

Upanişadlara göre en yüce gerçeklik Brahman’dır. Brahman ezeli, ebedî, her şeye kadir, her şeyi bilen ve bilgisi kendiliğinden olandır. Brahman bütün yaşayan ve yaşamayan dünyayı kaplayan esrarengiz özdür²¹.

İlk dönem nesir türü Upanişad metinlerinde Atman, ferdî bilinç prensibi; Brahman ise evrenin şahıs üstü temeli olarak tasavvur edilir. Zamanla bu fark giderilir ve ikisi de özdeş kabul edilir. Buna göre en yüce güç *Brahman*’dır ve bireyde parçalara ayrılmış halde yaşamaktadır. Bireyde bulunan Brahman’a ‘*Atman*’ adı verilir. Bu anlamda çoklukta söz edilemez. Vedalarda yer almayan bu anlayış Upanişadların genelinde hâkim olan bir düşüncedir²². Bu düşüncüyü vurgulayan “Ben Brahman’ımdır” (*aham brahma asmi*) ve “Sen O’sun” (*tat tvam asi*) ifadeleri birçok yerde zikredilir. Dolayısıyla Rig Veda’da yer alan aşkın tanrı anlayışı, Upanişadlarda ‘içkin bir tanrı anlayışı’ şeklinde görülür²³.

Upanişadlar “brahman” ve “atman” kavramlarını tanrı düşüncesiyle doğrudan ilişkilendirmişlerdir. Dolayısıyla bu durum önceki dönemlerden farklı bir tanrı tasavvurunun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim Vedalarda Varuna ve İndra başta gelen tanrıları oluşturmaktaydı. Vedalardan sonraki dönemde kutsal metin külliyyatında önemli bir yeri olan Brahmanalarda ulu tanrı kavramının en önemli temsilcisi Pracapati²⁴ olmuşsa da kısa süre sonra bu özelliğini kaybetmiştir. Zira Brahmanaların hemen ardından gelen Upanişadlar döneminde Pracapati’nin yerini “Brahman” almıştır²⁵.

17 Heinrich Zimmer, *Philosophies of India*, (The World Publishing Company, New York, 1961), ss.74-75.

18 S. Radhakrishnan, *Indian Philosophy*, (Oxford University Press, New York, 1997), c.1, s.173.

19 Swami Nikhilananda, *Hinduizm*, terc. Aslı Özer, (Ruh ve Madde Yay, İstanbul, 2003), s.27.

20 P.T. Raju, *The Philosophical Traditions of India*, (University of Pippsburgh Press, London, 1975), s.51.

21 Chandokya Upanişad, III, XII, 7.

22 Surendranath Dasgupta, *A History of Indian Philosophy (I-V)*, (Cambridge University Press, London, 1922), c.1, ss.47-48.

23 Radhakrishnan, *Indian Philosophy*, c.1, s.169. Bu fikri içeren ifadeler için bkz. Şvetaşvatara Upanişad, I, 16.

24 Korhan Kaya, *Hint Mitolojisi Sözlüğü*, (İmge Kitapevi, Ankara, 2003), s.146.

25 Upanişad öncesi tanrı anlayışı hakkında geniş bilgi için bkz. Kürşat Demirci, *Hinduizmin*

İlk dönem ve sonraki dönem klasik Upanişad metinlerinde Tanrı tasavvuru konusunda birbirinden farklı ifadeler yer alsa da bunların içerisinde tekçilik (monizm) anlayışının öne çıktığı görülür. “Yalnız tek bir yüce varlık vardır. O da Brahman’dır. Aşağıda, yukarıda, batıda, doğuda, kuzeyde, güneyde olan O’dur. Bütün evren Brahman’dan başka bir şey değildir. Bunu gören, düşünen ve anlayan kişi kendisinin efendisidir”²⁶ gibi cümleler Upanişadların geneline hâkim bu düşünce belirgin olarak hissedilir.

Upanişadlarda üzerine sürekli vurgu yapılan temel öğretilerden biri, var olan her şeyin Brahman’ın bütünlüğünden bir parça olduğudur. Upanişadlara göre bu ilke kavranınca insan kendini sonluluğun, sınırlılığın bağımlılığından kurtarmış ve böylece kurtuluşa ulaşmış olur. Bu anlamda Upanişadlar, Brahman kavramıyla ilişkilendirdikleri kurtuluş düşüncesine de yeni bir bakış açısı kazandırmışlardır. Diğer taraftan o zamana kadar Vedalarda yer almayan karma tenasüh anlayışını da yerleştirerek kurtuluş öğretisini şekillendirmişlerdir.

b. Atman Kavramı

Vedalarda “Atman”, insanın veya herhangi bir fenomenin özü ya da iç varlığı anlamında kullanılmıştır²⁷. Upanişadlarda ise evrensel bir hakikat olarak ifade edilen Atman, insan da dâhil bütün fenomenlerin özü olarak anlaşılır. Bu metinlerde bütün her şeyin özü veya hakiki gerçekliği anlamındaki Atman’ın, her yere nüfuz edebilme özelliği öne çıkar²⁸.

Her şeyin özü olan fakat insanda farklı şekillerde tezahür eden Atman, Upanişadlarda Brahman ile özdeş kabul edilir. Dolayısıyla Atman dışında bir şey bulunmadığından çokluk da yoktur. Vedalarda bulunma-

Kutsal Metinleri Vedalar, (İşaret Yay, İstanbul, 1991), ss.47-62; Korhan Kaya, *Hintlilerde Tanrı*, (Kaynak Yay, İstanbul, 1998), ss.15-26; İlhan Güngören, *Buda ve Öğretisi*, (Yol Yay, İstanbul, 1994), s.24.

26 Chandokya Upanişad, VII, XXV, 2; Brahmanın üstünlüğünü ifade eden deyişler için bkz. Şvetaşvatara Upanişad, III, 5-6; 7; 17-19; VI, 1-2; Maitri Upanişad, VI, 37; VII, 10; Kena Upanişad, III, 14-25; IV, 26-29.

27 Atman kelimesinin söz konusu metinlerde bu anlamda kullanıldığına dair bkz. Dasgupta, *A History of Indian Philosophy*, c.1, ss.45-46.

28 “Suyun içinde yaşayan, fakat sudan ayrı olan, suyun kendisini tanımadığı, bedeni su olan ve suyu içten kontrol eden varlık, manevi yönetici, ölümsüz gerçekliktir. Yine ateşin içinde yaşayan, fakat ateşten ayrı olan, ateşin kendisini tanımadığı, bedeni ateş olan ve ateşi içten kontrol eden varlık, manevi yönetici Atman’dır. Aynı şekilde bütün varlıkların içinde yaşayan, fakat onlardan ayrı olan, hiçbir varlığın kendisini tanımadığı, her biri onun bedenlerinden biri olan ve bütün varlıkları içlerinden kontrol eden, bu manevi yönetici ölümsüz Atman’dır”. Brihadaranyaka Upanişad, III, VII, 1-23.

yan bu düşünce Upanişadlarda en baskın anlayışlardan birini teşkil eder²⁹. Upanişadlar evrenin kozmik ilkeleri üzerinde değil insanın kendi iç varlığını tanıma üzerinde durur. Bu itibarla insanın en derin varlığı, bütün evrenle paylaştığı özdür. Upanişadlarda kullanılan Atman, varlığın benliği niteliğindeki “özvarlığı” da ifade eder. Bu anlamda Atman, Brahman’ın bireydeki parçasıdır³⁰.

Upanişadların temel felsefesi olan *Ben’in* (Atman) Tanrı’da yok olması düşüncesi, Atman kavramının taşıdığı anlamı da etkilemiş ve onu genişletmiştir. Zira atman kavramı önceleri “*üfürük*” ve “*soluk*” anlamlarındayken söz konusu fikrin etkisiyle Upanişadlar döneminde “*Tanrının özü*” anlamında kullanılmıştır.

c. Karma Kavramı

Karma terimi, Sanskritçe “yapmak, ortaya koymak, hareket etmek” anlamlarına gelen “Kri” kelime kökünden türemiştir. Sözlük anlamı ise “yapılan şey ya da fiil” demektir³¹. Bu kavram Vedalarda ve Brahmanalarda dinî ve ahlakî öneme sahip kurban töreni, adak, kefarete ve riyazet terimlerini kapsayacak biçimde kullanılmıştır. Dolayısıyla Brahmanalarda ebedî kurtuluşa ulaştırılan yola “karma-marga” (dinî ayin ve törenleri tam olarak yerine getirerek kurtuluşa ulaşma yolu) adı verilmiştir³².

Upanişadlarda, Vedalardan ve Brahmanalardan farklı bir biçimde ele alınan “karma” kavramı ‘*kişinin manevi açıdan gelişmesine yardımcı her türlü dinî ibadet*’ anlamında kullanılır³³. Yine bu terime “*Kişinin durumu yaptıklarına ve davranışlarına göre belirlenir. İyilik yapan iyi, kötülük yapan kötü olur. Temiz davranış kişiyi temiz, kirlî davranış kirlî yapar*”³⁴ cümlelerinde olduğu gibi, ferdin geleceğini belirleyen ve “samsara” çarkını

29 Dominic Goodall, “Introduction”, *Hindu Scriptures*, (London, 1996); Fuat Aydın, *Hint Dini Düşüncesinde İnsanın Özgürlük Arayışı*, (Ataç Yayınları, İstanbul 2005), ss.174-175.

30 Raju, *The Philosophical Traditions of India*, s.51.

31 L. De La Vallee Poussin, “Karma”, *ERE*, c.7, ss.673-674.

32 M. Hiriyanna, *Outlines of Indian Philosophy*, (Great Britain By Novello & Company, London, 1964), s.64.

33 R. L. Turner, “Karma-Marga”, *ERE*, c.7, s.677; Bu kullanımın örneklerinden biri “Öz’e (Brahman) tek gerçek varlık olarak tapınan kişinin, bu dünyada yaptığı kutsal işleri boşa gitmez bilakis bu tür eylemleri onu yüceltir” ifadelerinde görülür. Bkz. Brihadaranyaka Upanişad, I, IV.15.

34 Brihadaranyaka Upanişad, IV, 4, 5-6. Yine karmanın benzer manada kullanımı “iyi davranışta bulunanlar, kural gereğince iyi rahimlerden üst üç kastta, kötü davranışta bulunanlar ise kötü rahimlerden hayvan veya kast dışı insan olarak tekrar doğarlar” şeklinde Upanişadlarda yer alır. Bkz. Chandokya Upanişad, V,10.7.

(doğum-ölüm döngüsü) döndüren yegâne amil anlamı da yüklenir. Yapılan her türlü davranış (karmik birikim), ferdin geçmişini, şu anını ve gelecek yaşantısını tayin etmede etkin rol oynar. Bu anlamda karma deyimi, iradî fiiller ile sonuçları arasındaki ilişkiyi düzenleyen ve âlemdeki adaleti temin eden bir prensip veya doktrin anlamında da kullanılır. Dolayısıyla Hint dinî düşüncesinde yerini koruyan karma inancının bu anlamda kullanımına ilk olarak Upanişad metinlerinde rastlanır³⁵.

d. Tenasüh Kavramı

Tenasüh (samsara) kelime olarak, “bir şeyin diğer bir şeyi ortadan kaldırarak, onun yerini alması”; terim olarak ise “ruhun bir bedenden başka bir bedene geçmesi” anlamına gelir. Diğer bir ifadeyle tenasüh, kişinin manevi yönünü oluşturan ve gözle görülmeyen ruhun, kişinin ölümden sonra tekrar bu dünyada, yaptıkları işlerin sonucuna göre canlı veya cansız başka bir bedene geçmesi olgusunu ifade eder³⁶.

Hint dinî düşüncesinde “samsara” terimi, ruhun ölümden sonra bir başka bedende yeniden cisimleşerek varlığını devam ettirmesi anlamına gelir. Bu şekliyle samsara anlayışı Upanişadlar öncesi Veda ilahilerinde bulunmamaktadır. Zira Vedalar ve Brahmanaların temel konuları, bu dünyada mutlu ve uzun bir yaşam sürmek, öte dünyada ise sonsuz bir cennet hayatına kavuşmaktır³⁷. Vedalar, ölümden sonra bedenden ayrılan ruhun, ya iyilikler yurdu olan “svarga”ya veya ızdırap yurdu olan “naraka-loka”ya gideceği fikrini işler. Ezeli olan bu iki diyarda ruhlar, dünyada yaptıkları eylemlerin sonuçlarına göre huzurlu veya sıkıntılı bir hayat sürerler³⁸.

Hint dinî düşüncesinin ikinci devresi olarak kabul edilen Upanişadlar döneminde Vedalarda ele alınan ruhun ölümden sonraki durumu ile ilgili anlayışın değişerek samsara şeklini aldığı görülür. Bu dönemde Svar-

35 Robert Ernest Hume, *The Thirteen Principal Upanishads*, (Oxford University Press, New York, 1930), s.55.

36 Geniş bilgi için bkz. Yitik, *Hint Dinleri*, ss.68-69; Brion K. Smith, “Samsara”, *ER*, c.13, s.56; R. Garbe, “Transmigration”, *ERE*, c.12, ss.434-435. Kısaca ruh göçü anlamına gelen tenasühün dört basamağı vardır. Bunlardan birincisi; ‘Nash’dır ki insan ruhunun ölümden sonra yeniden başka bir insan bedenine geçmesini, ikincisi ‘Fash’dır ki; insan ruhunun ölümden sonra cansız cisimlere geçmesini, üçüncüsü ‘Mash’dır ki; insan ruhunun ölümden sonra hayvan bedenine geçmesini, dördüncü ve son derecesi ise ‘Rash’dır ki; insan ruhunun ölümden sonra bitkilere geçmesini ifade eder. Bkz. B. Carra De Vaux, “Tenasüh”, *İslam Ansiklopedisi*, (MEB, İstanbul, 1974), c.12/1, ss.158-159.

37 Vedalar döneminin bu özelliği için bkz. Paul Duessen, *The Philosophy of Upanishads*, (Dover Publications Inc., New York, 1996), s.319.

38 Rigveda, X.113.1,10; R. Garbe, “Transmigration” (Indian), *ERE*, c.12, s.434.

ga ve Naraka'nın varlığı kabul edilmekle birlikte eskatolojik anlayış terk edilir. Bunun yerine ruhların tekrar yeryüzüne dönerek farklı varlıklarda cisimleşmelerine imkân tanıyan samsara inancı ortaya atılır.

Upanişad metinlerinde karma ve samsara, biri diğeri olmaksızın düşünülemez iki kavramdır. Bu iki inanç birbirinden ayrı düşünülmediğinde, ifade ettikleri düşünce biçimi anlamsızlaşır. Bu yüzden Upanişadlarda bu iki inanç birlikte ele alınarak değerlendirilir. Bu durum, “Bedenleşen kişi, yaptığı işlere göre çeşitli biçimler edinir. Bu kişi iyi veya kötü biçimleri kendine seçer. Kişinin bedenleşeceği formu belirleyen faktör, yaptığı işlerin ve karakterinin niteliğidir”³⁹ ifadeleriyle özetlenebilir.

Upanişadlardaki ana temalardan biri, doğum ve ölümün ezelî-ebedî olarak yaptıkları döngüsel dans fikridir. Doğum ve ölümün ebedî döngüsü samsara olarak adlandırılır. Bu şekilde, bireyin en iç benliği (Atman) yeneden doğar. Upanişadların ortaya koyduğu karma-samsara anlayışının temelinde, işlenen her iradî fiilin mutlaka iyi veya kötü bir sonuç doğuracağı ve gene-doğum yasaının da buna göre işleyeceği fikri yatar⁴⁰.

Upanişad metinlerinde tenasüh inancının, iki farklı biçimde gerçekleşeceği belirtilir. Buna göre ruh, ya belirli mekânlara gitmek suretiyle gene-doğum serüvenini gerçekleştirir ya da herhangi bir dış âleme gitmeksizin tekrar yeryüzünde samsara çarkına dâhil olur. Birinci anlayışa göre, ölümlerle birlikte bedeni terk eden ruhlar üç farklı yoldan birini izlerler. Bedenden ayrılan ruhun bu üç yoldan hangisini izleyeceği, karmik birikimlerine göre gerçekleşir.

Upanişadlarda belirtilen üç yoldan birincisi ‘tanrılar dünyası’ anlamına gelen “Devayana”dır. Önceki yaşantılarında sergilemiş olduğu amellerin neticesine göre Tanrılar yoluna girmeyi hak eden, sonrasında bu yolda daha da ilerleyerek Brahman dünyasına kavuşan, Brahman’ı karşısında bulan ve sorduğu sorulara doğru cevaplar vererek Brahman’ı hakiki manada idrak ettiğini ispatlayan kimseler ebedi huzura kavuşacaklardır. İkinci yol ise, ‘atalar dünyası’ anlamına gelen “Pitryana”dır. Kimi ruhlar karmik birikimlerinin neticesine göre atalar diyarına gitmeyi hak ederler.

39 Şvetaşvatara Upanişad, V, 11-12. Bu iki kavramın birlikte kullanımı “Mevcut durumu itibariyle öz/ruh, şu veya bu bedenle birleşmiş durumdadır. O şu anda nasıl davranır ve hareket ederse, gelecek sonraki hayatları buna göre şekillenecek ve belirecektir. Yani iyi amel işleyen iyi, kötü amel işleyen kötü bir durumda yeniden bedenleşecektir. İyi, güzel davranışların neticesi iyi, kötü davranışların neticesi ise kötü olacaktır” ifadelerinde görülür. Bkz. Brihadaranyaka Upanişad, III, 2.14. Yine Chandokya Upanişad, V, 3,7-8; V, 10.7; Brihadaranyaka Upanişad, IV, 4.2.’de de benzer kullanımlar yer alır.

40 Brihadaranyaka Upanişad, IV, 4,5.

Bedenden ayrılan ruhlar belli basamakları izleyerek atalar dünyasına varırlar. Bu ruhlar daha sonra buradan uzaya, oradan da Ay ülkesine ulaşırlar. Ay ülkesine ulaşan ruhlar, tanrılarla birlikte belli bir müddet huzurlu bir hayat geçirirler. Ruhların atalar diyarında kalacakları süre sınırlıdır. Bu süre önceki yaşamında işlemiş oldukları iyi amellerin miktarına bağlıdır. Buradaki ruhlar yapmış oldukları iyi amellerin karşılığını gördükten sonra ay âlemini terk ederek tekrar geldikleri yoldan yeryüzüne dönerler ve gene-doğum yasasına mahkûm olurlar. Yeryüzüne dönen ruhun yeniden doğuş serüvenini, önceki karmik birikimleri belirler. Ahlakî yönden iyi davranışta bulunanların ruhu, kural gereğince iyi rahimlerden Brâhman, Kşatriya veya Vaisya kastından birine mensup olarak yeniden doğar. Ahlakî açıdan kötü davranış sergileyenlerin ruhu ise kötü rahimlerden köpek, domuz veya bir kast dışı insan olarak yeniden bedenleşir.⁴¹

Upanişadların ortaya koyduğu düşünceye göre, ölümden hemen sonra Tanrılar veya Atalar Yurdu'na gitmeden tekrar bedenleşecek olan ruhlar da vardır. Dine inanmadığından Brahman'ın emrettiği ibadetlerin bir kısmını bile gerçekleştirme teşebbüsünde bulunmayan kimselerin ruhları bu kategoride değerlendirilir. Devayana'yı ya da Ptaryana'yı tecrübe etme hakkı kazanamayan ruhların ölümden hemen sonra solucanlar, uçan böcekler, sürüngenler formunda ve kötü hallerde tekrar doğacakları belirtilir⁴².

Karma-tenasüh anlayışına yeni bir yaklaşım getiren Upanişadlar kurtuluş anlayışında da buna paralel olarak farklı bir yaklaşım ortaya koymuştur. Vedalarda bulunmayan bu tür bir kurtuluş telakkisinin halen Hindu düşüncesinde yerini koruyor olması Upanişadların Hint dini düşüncesinde bıraktığı etkiyi göstermektedir.

e. Kurtuluş (Mokşa) Kavramı

Hinduizm'de kurtuluşu ifade eden kelimeler “mokşa” (eril) ve “mukti” (dişil) kelimeleridir. Her ikisi de “özgürleşmek, salıvermek, kurtarmak, serbest bırakmak” anlamlarına gelen muc- kökünden türetilmiştir. Genel olarak acıdan ve cezadan kurtulma anlamına gelen bu iki kelime daha

41 Brihadaranyaka Upanişad, VI, 2.16; Chandokya Upanişad, V, 10.3.6. Yine benzer düşünceler için bkz. Kauşitaki Upanişad, I.2.

42 Brihadaranyaka Upanişad, VI, 2.16; Chandokya Upanişad, V, 10,8. Ölümden hemen sonra bedenlenmeye mahkûm ruhların nitelikleri hakkında geniş bilgiler yine söz konusu metinlerde yer alır. Bkz. Chandokya Upanişad, V, 10,8-9.

sonra dinî bir terim haline gelmiş ve ızdıraba neden olan ‘Samsara’dan kurtuluş anlamında kullanılır olmuştur⁴³.

Vedalarda gene-doğumla birlikte insanların bu dünyaya tekrar gelecekleri biçiminde bir anlayış yer almamaktadır. Vedalara göre kurtuluş, bu dünyayı terk ederek değil aksine onunla uyum sağlayarak ve bütünleşerek elde edilebilir. Yine söz konusu metinlere göre kurtuluşun ölçüsü sağlık, uzun ömür, başarı ve çok çocuğa sahip olmaktır⁴⁴. Dolayısıyla Hindu düşüncesinde ruhun ‘samsara’ çarkından kurtularak ebedi mutluluğu elde etmesi anlamına gelen Mokşa anlayışı Vedalarda yer almamaktadır. Diğer taraftan Upanişadlarda yer alan “*Bilgili kişi acıyı ve kötülüğü yener. Kalbin bağlarından kurtulan kimse, ölümden azade hale gelir*” ifadelerinden hareketle ‘Mokşa’ teriminin dinî bir tabana dayandırılmak suretiyle ilk olarak söz konusu metinlerde kullanıldığı belirtilir⁴⁵.

Upanişadlara göre kurtuluş, insanın içinde bulunan ve bütün kâinata hayat veren ölümsüz Mutlak’ı (Brahman) idrak etmesi ve onunla aynı tabiatta olduğunun farkına varmasıdır⁴⁶. Dolayısıyla Brahman bilgisi, Vedaların gizemli bir parçası olarak kabul edilen Upanişadlarda saklıdır⁴⁷.

Upanişadlara göre Mokşa; amel, bilgi, cehalet, inayet gibi hususların yanı sıra riyazet, kurban, yoga ve benzeri dini uygulamalarla doğrudan irtibatlıdır. Karma (amel) Vedalarda kurtuluşa götüren önemli bir vasıta olarak görülürken Upanişadlarda dünyevî mutluluğu hedeflediğinden yetersiz kabul edilir. Söz konusu metinlere göre karma (amel), mokşa için yeterli değilse de kişinin manevi açıdan temizlenmesi ve olgunlaşması için gereklidir⁴⁸.

Upanişadların kurtuluş için sunduğu en önemli yol bilgidir. Nitekim Upanişadlara göre Brahman bilgiyle kavranılmalıdır. Bilgiyle onu kavrayan kişi, tüm günahlardan arınır ve bütün isteklerine kavuşur. Bu yüzden kurtuluşa ulaştırma hususunda bilgi amelden önce gelir. Zira bilgi, amel

43 C. A. F. Rhys Davids, “Mokşa”, *ERE*, c.8, s.770; A.M. Esnoul, “Mokşa”, *ER*, c.10 s.28.

44 Atharvaveda, II, 28,1-5; III, 2,1-8.

45 Bkz. Mundaka Upanişad, III, 2, 9; Aydın, *Hint Dini Düşüncesinde İnsanın Özgürlük Arayışı*, s.55.

46 Bu tarzda bir kurtuluş öğretisine söz konusu metinlerde geçen şu ifadeler örnek olarak gösterilebilir. “Brahman’ın biçimi görülmez. O en güçlü destektir; ölümsüzdür. Onun farkını anlayan, Brahman’ı bilen kişiler, sürekli olarak doğmaktan kurtulup Brahman’a karışırlar”. Bkz. Şvetāsvatara Upanişad, I,7. Bu duruma işaret eden başka bir anlatım şekli şu şekilde yer alır: “Ruh bedeni terk etmeden önce, Brahma’yı kavrarca gene doğum döngüsünden kurtularak özgür hale gelir. Ruh, bunu başaramazsa canlılar dünyasında tekrar cisimleşir”.

Bkz. Katha Upanişad, VI,1; 4.

47 Şvetāsvatara Upanişad, V.5.

48 Bkz. Kausitaki Upanişad, I.7; II.13.

de dâhil olmak üzere her şeyi yönetir⁴⁹. Bu anlamda amelden daha çok bilgiyi ön plana çıkartmasından dolayı Upanişadlar, kurtuluşu gerçekleştirme konusunda Vedalardan farklı bir yol takip eder.

Söz konusu metinlerin kurtuluş için önemle üzerinde durduğu bilgi yolu, ferдин doğrudan kendi kendini kurtarabilmesine imkân tanır. Kişinin asıl gerçeği kusursuz ve açık bir biçimde görmesi, dışarıdan bir başkası tarafından değil, bizzat kendisinin deruni bir tarzda aşkın varlığı sezinlemesiyle mümkün hale gelir⁵⁰. Buna rağmen Upanişadlar kurtuluş hususunda Tanrı'nın inayetini tamamen devre dışı bırakmaz. Hatta bazı ifadelerinde kurtuluş için dışarıdan ilahî bir desteğin gerekli olduğu vurgulanır⁵¹. Upanişadlar döneminde ortaya konulan *avidya-karma-samsara* dizisi ve bunun vasıtası olan metafizik özellikteki bilgi (jnana/vidya) yolu ile kurtuluşun (mokşa) keşfedilmesi olayı, sonraki dönem Hint felsefi ve dini düşüncesinin özünü oluşturmuştur⁵².

Upanişadlara göre bilgi veya amel, mutlak kurtuluş için tek başına yeterli değildir. Ahlakî davranışların ve inayetin bilgi ve ameli desteklemesi gerekir⁵³. Bu itibarla “bhakti” (inayet) anlayışı kurtuluşa ulaştırması açısından amel ve bilgi vasıtalarından daha sonra ortaya çıkmış bir kavram olsa da, bu inanın ve anlayışın ilk izlerini Upanişad metinlerinde görmek mümkün olmaktadır⁵⁴.

Upanişad metinlerinin kurtuluş konusunda temel öğretisi olan, her şeyi ‘en yüce öz’de bir olarak görme ve onda yok olma düşüncesi, Yoga pratikleriyle ilişkilendirilir. Buna göre yoga; soluğun, aklın ve duyuların bir olması ve her türlü yaşam durumundan geri çekilme halini ifade eder⁵⁵. Yoga, Atman’ı (Gerçeği) Atman olmayandan (Görüntüden) ayırma anlamına gelir. Bu bağlamda Yoga, zihnin faaliyetlerini kontrol altına alarak, kişisel benliği evrensel benlikle birleştirme yöntemidir. Kendini mükemmelleştirme amacı ile dini ve felsefi prensiplerin çileci yöntem kullanılarak pratiğe dökülmesi olayı olan Yoga, Upanişadlar döneminde ortaya konulmuş olan felsefi

49 Taittiriya Upanişad, II, V. Brahmanın sadece akılla kavranılabileceğini ifade eden başka anlatımlar için bkz. Brihadaranyaka Upanişad, IV, IV, 19.

50 Shankara, *Tefrik Etme Hazinesi*, terc. Mehmet Ali Işım, (Dergah Yayınları, İstanbul, 1976), s.54.

51 “Bu atman, Vedalar bilgisiyle, anlamakla ya da daha çok öğrenmeyle elde edilmez. O, ancak onun seçtiği tarafından kavranabilir. Atman kendisini ancak böyle bir kimseye gösterebilir” ifadeleri bu fikri desteklemektedir. Bkz. Mundaka Upanişad, III, 2,3.

52 Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, (I-III)*, (Kabalıcı Yay, İstanbul, 2003), c.1, s.293.

53 Radhakrishnan, *Indian Philosophy*, c.1, ss.224-225.

54 George A. Grierson, “Bhakti-Marga”, *ERE*, c.2, s.539. İneyet kavramına vurgu yapılan örnek ifadeler için bkz. Katha Upanişad, II.23; Şvetaşvatara Upanişad, III.20; Katha Upanişad, II.20.

55 Maitri Upanişad, VI, 25.

sistemlerden biridir⁵⁶. Vedalarda değinilmemiş olmasına rağmen Upanişadlarda Yoga ve yoganın uygulanma yöntemi olan 'Meditasyon' hakkında ayrıntılı bilgiler bulunur⁵⁷. İlk defa bu dönemde geliştirilen Yoga, Hint dinî ve felsefî sisteminin sonraki aşamalarında önemini korumuştur.

f. Kast Kavramı

Upanişadların önceki dönemlere göre farklı bir anlayış geliştirdiği diğer bir husus ise 'Kast' kavramı konusunda olmuştur. Vedalar döneminde kast sisteminin ortaya çıkardığı sınıf farklılıkları ve buna ilişkin kurallar katı bir biçimde uygulanmıştır. Upanişadlar döneminde ise kast anlayışı eski katılığından ve kuralcı yapısından biraz da olsa kurtulmuştur. Bu doğrultuda söz konusu metinlerde kastla ilgili eski geleneğe ters düşen bir takım uygulamaların ve ifadelerin yer aldığı görülür. Vedalarda yer alan ifadelere göre dinî bilgi bütünüyle 'Brahman' kastının tekelindedir. Oysa Upanişadların ifadelerinde din bilginlerinden birçoğu soyluların ve savaşçıların oluşturduğu 'Kşatriya' kastına mensuptur. Nitekim bu metinlerde Brahmanlar'ın zaman zaman Kşatriyalar'ın dizinin dibine oturarak onlardan ders aldıkları ifade edilir⁵⁸.

Upanişadların getirdiği yeni anlayışa göre Brahmanlar, Kşatriyalar ve diğer bütün varlıklar öz (Atman) olduğundan bunlar arasında bir denge vardır. Hangi statüde olunursa olunsun önemli olan Atman'ı sevmektir. Bir kimse Atman'ı sevdiği zaman değerli olur. Zira kişinin her hangi bir zümreye mensup olması, onu kıymetli hale getirmez⁵⁹. Görüldüğü üzere Upanişadlar Atman'ı merkez konumuna getirerek kast sistemindeki sınıf farkını veya anlayışını kısmen de olsa değiştirmeye çalışmıştır.

g. Kadının Durumu

Upanişadlar yukarıda ele alınan kavram ve alanlarda olduğu gibi kadın konusunda da farklı bir yaklaşım sergilemiştir. Upanişadlar döneminden önce yaygın olan mevcut inanca göre, kadının bir sonraki yaşamda kurtuluşa ulaşabilmesi bir yana bir üst kastta doğması dahi mümkün değildi.

56 Katha Upanişad, II.12.

57 Yoga uygulamasının nasıl ve ne tür ortamlarda yapılacağına dair geniş bilgi için bkz. Şvetaşvatara Upanişad, II, 9-10. Yine yoga uygulamasının başarıya ulaşması sonucu ortaya çıkacak haller ve kişinin elde edeceği kazanımlar hakkında geniş bilgi için bkz; Şvetaşvatara Upanişad, II, 11-15; Maitri Upanişad, VI,20.

58 Upanişadlarda bu duruma örnek olarak, Gargya adında bir Brahman'ın Acataşatru adında bir Kshatriya'dan Brahman üzerine bilgi aldığı görülür. Bkz. Brihadaranyaka Upanişad, II, I.15. Yine bir Brahman olan Gatama'nın asker sınıfına mensup Pravahana Caibali adında bir Kshatriya'ya öğrenci olduğu ve ondan ders aldığı ifade edilir. Bkz. Kauşatiki Upanişad, IV.19.

59 Brihadaranyaka Upanişad, II,4,6; 5,6.

Upaniṣad önceki dönemde hâkim olan inanca göre, kadın üzerine düşen görevleri eksiksiz olarak yerine getirdiği takdirde bir sonraki yaşamında erkek olarak yeniden doğabilmeyi umabilirdi.⁶⁰ Daha önceki durum böyle iken Upaniṣad metinlerinde kadınların en itibarlı uğraş olan teolojik tartışmalara bile katıldığı görülür. Bu anlamda Upaniṣadların kadını böyle bir konuma yükseltmiş olması oldukça dikkat çekicidir⁶¹. Upaniṣadların diğer konularda olduğu gibi kast anlayışı ve kadına yaklaşım hususunda geliştirdiği bu tür farklı tavırlar, Hint kültüründe yeni bir kırılma noktası oluşturmuş ve insanların zihninde bir takım yeni fikirlerin canlanmasına zemin hazırlamıştır.

Sonuç

Hint kutsal metin külliyatı içinde önemli bir yeri olan Upaniṣadların bazı kavramlar çerçevesinde Hint dini ve felsefi dünyasına yaptığı katkılar dikkat çekici niteliktedir. Çalışmamızda ortaya koyduğumuz bazı örnekler ışığında Brahman, Atman, Karma, Tenasüh, Mokşa ve Kast kavramlarında getirilen teolojik açıklama ve yaklaşımlar günümüz Hindu din anlayışında etkilerini sürdürmektedir. Upaniṣadlar söz konusu kavramların bazılarını sadece yeni yaklaşımlar getirirken, bazı kavramları ise orijinal olarak ilk defa ortaya koymuştur.

Çoğu dinin vahiy ve kutsal metin anlayışında görüldüğü gibi, Hindu vahiy ve kutsal metin anlayışında da Tanrı ile insanlar arasındaki iletişimi ifade eden temel kavramlar bulunmaktadır. Tanrısal vahyin alınmasında aracı olan 'Rişi'ler, elde edilenlerin kayda geçiriliş şekli ve süreci, bunların ilahî veya beşerî kaynaklı oluşuna göre tasnif edilişi ve içeriğin inananların dini ve kültürel hayatı üzerindeki etkileri incelenmeye değer konulardır. Upaniṣadların tarihi süreç içerisinde geliştirdiği yeni yaklaşımların temelleri ve buna etki eden faktörler ayrıca incelenmeye değer olsa da, 'Karma-Tenasüh' ve 'Mokşa' kavramları gibi orijinal anlayışları ilk defa ortaya koymuş olması bakımından ayrı bir öneme sahiptir.

Upaniṣadlar ve Gita gibi kutsal metinler, işledikleri konular itibarıyla Hinduların dini ve sosyal hayatında hala etkisini göstermektedir. Teşekkül dönemlerinden itibaren inananların dini hayatını ve din anlayışlarını etkileyen bu metinler, aynı zamanda zengin felsefi içeriğe de sahiptirler. Bu tür metinler üzerine yapılacak bilimsel çalışmalar ilgili alana önemli katkılar sağlayacaktır.

60 Olivelle, *Upanishads*, s.22; Bkz. Güngören, *Buda ve Öğretisi*, ss.20-21.

61 Bu duruma örnek olarak bkz. Birhadaryaka Upaniṣad, II, 5.1-5.